

บทที่ ๑

หลักคำสอนและคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

พระภิกษุญาณพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี)

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว นิสิตสามารถ

๑. บอกประวัติและความสำคัญของคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้
๒. อธิบายองค์ประกอบของพระพุทธศาสนาเถรวาทและหลักการสำคัญของพระไตรปิฎกได้
๓. จำแนกรายละเอียดและเป้าหมายของพระพุทธศาสนาเถรวาทได้
๔. บอกหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- ความนำ
- พระพุทธศาสนาเถรวาท
- รายละเอียดของของคัมภีร์ต่าง ๆ ในพระไตรปิฎก
- หลักการและเป้าหมายของพระพุทธศาสนาเถรวาท
- การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔

๑.๑ ความน่า

ศาสนาพุทธเป็นคำสอนของผู้ค้นพบสังขธรรมแล้ว อย่างแท้จริง รู้แจ้งกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ทั้งปวง พร้อมทั้งเหตุปัจจัยของความเกิดขึ้นและความดับไปของธรรมชาตินั้นๆ ไม่ใช่ศาสนาที่คิดประดิษฐ์ขึ้นโดยอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือถูกสรรสร้างให้เกิดขึ้นโดยเทพเจ้า แต่เป็นการเข้าถึงความจริงที่มีอยู่แล้ว ตามธรรมชาติที่มีอยู่จริง ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือความตั้งอยู่ตามธรรมดาความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้แล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง”

ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ..ตถาคตรู้ธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ครั้นรู้แล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์”

ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ..ตถาคตรู้ธาตุนั้นว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรู้แล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผยจำแนก ทำให้ง่ายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^๑

การที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้สังขธรรมและวิธีปฏิบัติให้รู้แจ้งเห็นจริงในสังขธรรมนั้น นับว่าเป็นการค้นพบหนทางเก่า ที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ แต่สัตว์ทั้งหลาย ทั้งเทพและมนุษย์ในกัปปัจจุบันยังมิรู้พระองค์เป็นมนุษย์ผู้แรกที่ได้รู้^๒ และหลังจากรู้แล้ว ทรงมีพระเมตตานำมาแสดงให้คนอื่นได้รู้ตาม เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสันติสุข คือเพื่อความดับทุกข์ ของมหาชน

ศาสนาพุทธมีความหมายกว้างกว่าศีลธรรม ศีลธรรม หมายถึง ข้อปฏิบัติพื้นฐานทั่วไปเพื่อให้เป็นคนดี ไม่เบียดเบียนตนเองหรือคนอื่น ตามหลักสังคัมทั่วไป แต่เมื่อได้ปฏิบัติครบถ้วนตามนั้นแล้ว ก็ยังไม่พ้นทุกข์ ที่มาจากความเกิด แก่ เจ็บตายได้ ยังไม่พ้นทุกข์จากการเบียดเบียนของกิเลส คืออำนาจของศีลธรรมได้สิ้นสุดลงเสียก่อน ก่อนที่จะกำจัดโลภะ โทสะ โมหะให้หมดสิ้นสุดไปได้ ส่วนศาสนาพุทธยังมีขอบเขตไปไกลกว่านั้นอีก คือมุ่งหมายโดยตรงที่จะกำจัดกิเลสโดยสิ้นเชิง หรือดับทุกข์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ให้สิ้นไป

ศาสนาพุทธอุบัติขึ้นในโลกจากการตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อวันที่เพ็ญ เดือน ๖ ก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

“จตตาริมานิ ภิกขเว อริยสัจจานิ.. ทุกข์ อริยสัจจํ ทุกขสมุทโย อริยสัจจํ ทุกขนิโรโธ อริยสัจจํ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจจํ ..อิเมสํ โข ภิกขเว จตุนนํ อริยสัจจานํ ยถาภูตํ อภิสมพุทธุตตา ตถาคโต “อรหํ สมมาสมพุทธโธ”ติ วุจจติ”^๓

“ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกขอริยสัจ สมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เพราะเรารู้อริยสัจ ๔ ประการนี้ ตามความเป็นจริง ชาวโลกจึงเรียกเราว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”^๔

^๑ อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕., อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๘๔/๑๐๒.

^๒ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๘.

^๓ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๓/๓๗๗.

^๔ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๓/๖๐๗.

อนึ่ง เนื่องด้วยอริยสัจข้อที่ ๑ “ทุกข์ อริยสัจ” ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์ หลายคนเข้าใจผิดไปว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประเภททุกข์นิยม มองโลกในแง่ร้าย

แท้จริงแล้ว พุทธศาสนาไม่เป็นทั้งทุกข์นิยม (มองโลกในแง่ร้าย) หรือสุขนิยม (มองโลกในแง่ดี) ศาสนาพุทธเป็น**สัจจนิยม** สอนให้มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่ได้เกลี้ยกล่อมให้มีชีวิตอยู่อย่างผิดๆ ในลักษณะเพื่อฝืนถึงสวรรค์วิมานของคนโง่ ทั้งไม่ทำให้ตกใจและเกิดความทุกข์ร้อนจากภัยบาปต่างๆ ที่นึกคิดกันเอาเอง พุทธศาสนาสอนอย่างตรงไปตรง มา และตามความเป็นจริงที่ว่า เราเป็นอะไร และโลกรอบๆ ตัวเราคืออะไร และชี้หนทางสู่เสรีภาพ สันติภาพ ความสงบ และความสุขอันสมบูรณ์

พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้แสวงหาความสุขที่เป็นภาพลวงตา แต่สอนให้รู้แจ้งความจริงแท้ของธรรมชาติทั้งปวง ที่ปรากฏมีอยู่ในโลก ว่า โลกทั้งปวงนั้นเป็นทุกข์ หาสาระแก่นสารไม่ได้ ดังที่พระองค์ตรัสว่า “สพเพ สงขารา ทุกขา. สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ สพเพ ธมมา อนตตา. ธรรมทั้งปวงมิใช่ตัวตน”^๕

มีแต่พระพุทธศาสนาเท่านั้นที่สามารถตอบปัญหาเรื่องความทุกข์ สาเหตุที่แท้จริงของความทุกข์ และวิธีปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์ได้ เพราะเมื่อเรารู้แจ้งทุกข์แล้ว จึงจะเข้าถึงความพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง เมื่อนั้นจะได้พบกับความสุขเต็มบริบูรณ์ทันทีในปัจจุบันชาตินี้ ไม่ต้องรอชาติหน้า

หลังจากตรัสรู้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งว่า ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความทุกข์ ภัย ทุกข์ใจ เป็นผลที่เกิดมาจากเหตุ ไม่ได้เกิดขึ้นเอง จะกำจัดทุกข์ทั้งปวงให้สิ้นซากได้ก็ต้องกำจัดที่สาเหตุของผลนั้นๆ ซึ่งสาเหตุโดยตรงของความทุกข์ทั้งปวงก็คือ ความเกิด ดังที่พระองค์ตรัสว่า

“เพราะการเกิดเป็นปัจจัย ความแก่และความตาย จึงมี ก็ถ้าความ เกิดเพื่อความเป็นเทพ เพื่อความเป็นมนุษย์ เพื่อความเป็นสัตว์ ไม่ได้มีแก่ใครๆ ในภพไหนๆ ..เมื่อการเกิดอีกไม่มีโดยประการทั้งปวง ความแก่และความตายจะปรากฏได้หรือ..เพราะเหตุนั้น ต้นเหตุและปัจจัยแห่งความแก่และความตาย ก็คือ ชาติ (ความเกิด)”^๖

ดังที่พระจาลาภิกษุณีกล่าวว่า “ความตายย่อมมีแก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว ผู้ที่เกิดมาแล้วย่อมประสบทุกข์ เพราะเหตุนี้แล เราจึงไม่ชอบความเกิด”^๗

อะไรทำให้เราจะต้องมาเกิดอีก? อะไรคือเหตุปัจจัยที่แท้จริงที่ทำให้สรรพสัตว์ยังต้องเกิดอีก? พระพุทธเจ้าตรัสว่า “กรรมชื่อว่าเป็นไรนา วิญญาณชื่อว่าเป็นขันธ์ ตัณหาชื่อว่าเป็นเหนียวในเมล็ดพืช วิญญาณดำรงอยู่ได้เพราะธาตุหยาบ มีตัณหาเป็นเชื้อเครื่องผูกเหนียวใจไว้ การเกิดใหม่จึงมีต่อไปอีก”^๘ “ตัณหาทำให้สัตว์ยังต้องเกิดอีก สัตว์ที่ยังต้องเวียนว่ายในสังสารวัฏฏ์ ไม่อาจพ้นจากทุกข์ไปได้”^๙

^๕ พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๓๗-๒๓๘/๖๕ , พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๓๗-๒๓๘/๑๐๖.

^๖ คูใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๙/๕๙., ม.อุปริ. (ไทย) ๑๔/๔๒๙/๔๘๘.

^๗ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๗/๒๒๓.

^๘ ดุรายละเอียดยใน อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๘/๓๐๑.

^๙ ดุรายละเอียดยใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๗/๓๐.

นั่นก็หมายความว่า หากเราเจริญวิปัสสนาภาวนา จนสามารถกำจัดกิเลสตัณหา^{๑๐} อันเป็นสาเหตุให้ต้องถือกำเนิดในภพใหม่ได้^{๑๑} ก็จะหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ความเกิดเป็นเหตุ เป็นปัจจัย แก่การเกิดกิเลสทั้งหลาย เมื่อใจเห็นโทษในความเกิดแล้วจึงแล่นไปในนิพพาน ซึ่งไม่มีความเกิดอีก ..เพราะความไม่เกิดอีกเป็นปัจจัย กิเลสที่ยังไม่เกิดก็เกิดไม่ได้ ที่ยังไม่บังเกิดก็บังเกิดไม่ได้ ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏไม่ได้ เพราะเหตุดับ ทุกข์จึงดับ ด้วยประการฉะนี้”^{๑๒}

เมื่อปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจนกำจัดกิเลสตัณหาได้หมดสิ้นแล้ว ก็เป็นผู้ล้างบาปได้แล้ว ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ผู้มีกายสะอาด มีวาจาสะอาด มีใจสะอาด ไม่มีอาสวะเป็นผู้สะอาด ถึงพร้อมด้วยความสะอาด บัณฑิตทั้งหลายเรียกว่าเป็นผู้ล้างบาปได้แล้ว”^{๑๓} หากกำจัดกิเลสตัณหาเสียได้ ก็ไม่มีการเกิดใหม่อีกต่อไป

๑.๒ พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๑ ความหมาย

คำว่า “ศาสนา” ตามรูปศัพท์แปลมาจากภาษาสันสกฤตว่า ศาสน์, ภาษาบาลีว่า สาสน์ แปลว่า “คำสั่งสอน”^{๑๔} นอกจากความหมายตามรูปศัพท์ดังกล่าวแล้ว ยังมีความหมายตามเนื้อหา ซึ่งมีนักปราชญ์ทั้งหลายได้แสดงทรรศนะไว้ พอจะนำมากล่าวในที่นี้ดังนี้

ลักษณะที่เรียกว่า ศาสนาได้ หรือ เรียก “religion” ได้มีหลักดังนี้คือ ต้องเป็นเรื่องเชื่อถือได้ โดยมีความศักดิ์สิทธิ์ มีคำสอนทางธรรมจรรยา มีศาสดา และมีผู้สืบต่อคำสอนที่เรียกกันว่า พระหรือนักบวช

สุชีพ ปุญญานุภาพ กล่าวเน้นลักษณะของคำสอนทางศาสนา โดยกล่าวว่า “คำสอนที่นับว่าเป็นศาสนานั้นว่าด้วยเรื่องต่างๆ คือ ความเชื่อในอำนาจที่มองไม่ได้ด้วยตาบางอย่าง เช่น อำนาจของธรรมหรืออำนาจของพระเจ้ามีหลักศีลธรรมมีคำสอนว่าด้วยจุดหมายสูงสุดแห่งชีวิตและมีพิธีกรรม”^{๑๕}

คำนิยามศาสนา ในพจนานุกรมของราชบัณฑิตยสถานได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า ศาสนา คือ ลัทธิความเชื่อถือของมนุษย์อันมีหลัก คือแสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของโลกเป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมาตม์ประการหนึ่ง แสดงหลักธรรมเกี่ยวกับบุญบาปอันเป็นไปฝ่ายศีลธรรมประการหนึ่ง พร้อมทั้งลัทธิพิธีที่กระทำตามความเห็นหรือตามคำสั่งสอนในความเชื่อถือนั้นๆ^{๑๖}

^{๑๐} ดูใน ในอง.ปญจก. (ไทย) ๒๕/๒๓/๓๑. ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๕/๖๘.

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๙๙ ที.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๕๕/๑๔๔.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๒๓๐., ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๑/๔๒๙, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๑/๕๗๗.

^{๑๓} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๐/๙๗., อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๒/๓๖๘.

^{๑๔} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **ประวัติศาสตร์ศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรพิทยากาพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๑.

^{๑๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **ประวัติศาสตร์ศาสนา**, อ้างแล้ว, หน้า ๒.

^{๑๖} **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๗๘๓.

กล่าวโดยสรุป คำสั่งสอนที่จัดได้ว่าเป็นศาสนาตามความหมายในภาษาไทย มักเป็นคำสั่งสอนที่วาดด้วยเรื่องต่างๆ ดังนี้

๑. ว่าด้วยเรื่องความเชื่อในอำนาจที่มองไม่เห็นด้วยตาบางอย่าง เช่น อำนาจของธรรม (ตามคติแห่งศาสนาพุทธ) , อำนาจของพระเจ้า (ตามคติของศาสนาที่นับถือพระเจ้า) เป็นต้น
๒. ว่าด้วยหลักศีลธรรม คือ มีหลักศีลธรรมทางศาสนาให้เว้นชั่ว ประพฤติความดี ซึ่งแต่ละศาสนาก็อาจจะมียุทธศาสตร์ที่ต่างกันออกไป แต่มีจุดมุ่งหมายคือ ให้เว้นชั่ว ประพฤติดี
๓. ว่าด้วยจุดหมายสูงสุดแห่งชีวิต เช่น นิพพาน (ในพระพุทธศาสนา), การมีชีวิตอยู่กับพระเจ้าในสวรรค์ (ตามคติแห่งศาสนาคริสต์และอิสลาม) เป็นต้น
๔. มีพิธีกรรมทางศาสนา คือระเบียบวิธีปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความดีงามตามหลักศาสนา นั้นๆ เช่น การบรรพชา - อุปสมบท (ตามคติแห่งพระพุทธศาสนา) , การรับศีลล้างบาป การรับศีลมหาสนิท (ตามคติแห่งศาสนาคริสต์) เป็นต้น^{๑๗}

๑.๒.๒ ความหมายตามภาษาอังกฤษ

คำว่า “ศาสนา” ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า “religion” และคำว่า religion นักปราชญ์ทางภาษาศาสตร์ได้สันนิษฐานว่ามาจากคำ ๒ คำ คือ “reoegere” แปลว่า การปฏิบัติต่อ หรือ การเกี่ยวข้องกับด้วยความระมัดระวัง “religare” แปลว่า การผูกพัน ดังนั้น ความหมายของคำว่า religion จึงหมายถึง การปฏิบัติต่อ การเกี่ยวข้อง หรือ ผูกพันอย่างระมัดระวัง ซึ่งในที่นี้คงหมายถึง การปฏิบัติต่อพระเจ้าด้วยความพิบอบพิเทาการเกี่ยวข้องกับพระเจ้าด้วยความจงรักภักดี หรือการผูกพันกับพระเจ้าด้วยความรักและศรัทธา^{๑๘}

ความหมายของคำว่า Religion ตามที่กล่าวมานี้จะมีความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าเป็นหลัก เพราะตามรูปศัพท์ดังกล่าวนี้ ถูกบัญญัติขึ้นโดยชาวตะวันตก ซึ่งได้รับการอบรมกันมาให้เชื่อถือในเรื่องของพระเจ้า ดังนั้น ศาสนาในทรรศนะของตะวันตกนี้จึงไม่อาจแยกออกจากพระเจ้าได้

พจนานุกรมภาษาอังกฤษ ของ Webster’s ได้ให้ความหมายไว้ว่า ศาสนา คือ การรับใช้และการบูชาพระเจ้าองค์เดียว (God) หรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง (a god) ซึ่งแสดงออกมาในรูปของการกราบไหว้บูชา เชื่อฟังในข้อบัญญัติของพระองค์ อันเป็นการแสดงออกซึ่งวิถีชีวิต ที่ถือเหมือนเป็นหน้าที่ของผู้ศรัทธาอย่างแท้จริง^{๑๙}

อิงเกอร์โซล ได้แสดงทัศนะไว้ว่า การสอนให้รักความยุติธรรม ต้องการแต่สิ่งที่ถูก รักความเมตตากรุณาต่อสัตว์ที่ได้ทุกข์ ช่วยเหลือคนที่อ่อนแอ ไม่มีความริษยาพยาบาทใคร ตั้งใจแต่จะทำประโยชน์ให้ทั่วไป รักษาความสัตย์จริง พูดคำที่สุจริตมิให้ใครเดือดร้อน รักความเป็นไท ปลุกใจให้ประพฤติดีและมีความกล้าหาญ ตัดทิ้งตัวลำเอียง ตัวโทสะเสีย ดังนั้น คือ องค์แห่งศาสนา

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นพบว่า ความหมายและคำจำกัดความของคำว่า “ศาสนา” และคำว่า “religion” ไม่สู้จะตรงกันนัก ทั้งนี้เพราะทรรศนะตะวันตกกับตะวันออกแตกต่างกัน โดยที่ศาสนาในทรรศนะของตะวันตกจะมีความเกี่ยวข้องหรือเกี่ยวพันกับพระเจ้า (God) คือถ้าพูดถึงศาสนาก็จะ

^{๑๗} สุชีพ ปุณฺณานุกาภ, ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา, อ่างแล้ว, หน้า ๑-๒.

^{๑๘} คุณ โทซันธ, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๑.

^{๑๙} สุจิตรา (อ่อนค้อม) ธรณีน, ศาสนาเปรียบเทียบ, อ่างแล้ว, หน้า ๑-๒.

นี้ถึงพระเจ้า ถ้าไม่มีพระเจ้านี้ไม่มีศาสนา แต่ศาสนาในพระคัมภีร์ตะวันออกมีทั้งศาสนาที่นับถือพระเจ้าและไม่นับถือพระเจ้า การให้ความหมายของคำว่า “ศาสนา” และคำว่า “religion” จึงไม่สู้จะตรงกันทีเดียว อีกนัยหนึ่ง คำว่า Religion จะแปลว่า “ศาสนา” ไม่ได้ เพราะแปลอย่างนั้นผิดความหมาย ถ้าแปลว่า “เทวศรัทธา” ถือว่าพอใช้ได้เพราะใกล้เคียงกับรากศัพท์เดิมในเบื้องต้น^{๒๐}

๑.๒.๓ มूलเหตุที่ทำให้เกิดศาสนา

มूलเหตุที่ทำให้เกิดศาสนา หากจะกล่าวตามวิวัฒนาการทางความคิดด้านศาสนาและการดำรงชีวิตของมนุษย์ พอจะแยกได้ดังนี้

๑) เกิดจากความไม่รู้ (อวิชชา) ความไม่รู้เป็นสาเหตุเริ่มแรกของการเกิดศาสนา และความไม่รู้ในที่นี้ หมายถึง ความไม่รู้เหตุผลทางภูมิศาสตร์ ทางดาราศาสตร์ ทางชีววิทยา ตลอดทั้งการไม่รู้จักธรรมชาติอื่นๆ ที่อยู่รอบๆ ตัวของมนุษย์

๒) เกิดจากความกลัว ซึ่งสืบเนื่องมาจากสาเหตุข้อแรก คือ เมื่อมนุษย์ไม่รู้ ไม่เข้าใจ ธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเอง เช่น เมื่อเกิดฝนตก พายุพัด ไฟป่า น้ำท่วม ความมืด เป็นต้น เมื่อไม่รู้ ไม่เข้าใจก็เกิดความกลัวต่อปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่าง ๆ และคิดว่าธรรมชาติต่าง ๆ มีเทพเจ้าให้คุณและโทษแก่มนุษย์ได้ จึงได้มีการกราบไหว้บูชาธรรมชาติต่างๆ ดังปรากฏในพระธรรมบทว่า

พหุเว สรณิ ยนติ	ปพพตานิ วนานิ จ
อารามรูกขเจตยานิ	มนุสฺสา ภยตชชิตา
เนตฺ โข สรณิ เขมํ	เนตฺ สรณมุตตมํ
เนตฺ สรณมาคम्म	สพทุกฺขา ปมฺจจฺนติ ^{๒๑}

เมื่อมนุษย์เป็นจำนวนมาก ถูกความกลัวเข้าคุกคาม ต่างก็ระลึกถึง ภูเขา ป่าไม้ สวน ต้นไม้ และเจดีย์ทั้งหลาย เป็นที่พึ่งของตน เพราะบุคคลอาศัยสหรณะนั้น ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้

๓) เกิดจากความจงรักภักดี เป็นความวางใจในสิ่งที่ตนนับถือ โดยเชื่อว่า สิ่งที่ตนนับถือนั้น จักสามารถคุ้มครองป้องกันจากภัยพิบัติต่างๆ ได้ ตลอดจนสามารถอำนวยประโยชน์ให้กับตนเองได้ ด้วยความภักดีและความเชื่อศรัทธาดังกล่าว มนุษย์จึงยอมตนถวายด้วยการเซ่นไหว้บูชาต่อสิ่งนั้น ๆ อย่างสุดใจสุดกำลัง ความภักดีหรือความศรัทธานี้ ฟังดูเหมือนจะคล้ายกันกับความกลัวที่กล่าวแล้ว แต่ตามความเป็นจริงแล้วต่างกัน กล่าวคือ ความภักดีหรือความศรัทธานี้จะไม่มี ความกลัวอยู่ จะเป็นความวางใจ ความอบอุ่นต่อสิ่งที่ตนนับถือ

๔) เกิดจากปัญญา (เหตุผล) หรือความต้องการเหตุผล เมื่อมนุษย์มีความเจริญขึ้น มีสติปัญญามากขึ้น สามารถพิจารณาเหตุผลหรือความเป็นจริงของสิ่งต่างๆ ได้ ตลอดจนสามารถรู้ความจริงในชีวิตได้ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการยกระดับฐานะทางความคิดของมนุษย์ให้สูงขึ้น โดยมนุษย์ได้มีการแสวงหาความจริงตามธรรมชาติและชีวิต แล้วเกิดการยอมรับนับถือตามความจริงนั้น (สัจจะ) จนกลายเป็นลัทธิความเชื่อหรือศาสนาขึ้น

^{๒๐} พระญาณวโรดม (ประยูร สนตงกูโร), ศาสนาต่าง ๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒.

^{๒๑} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๔/๔๐.

๕) เกิดจากอิทธิพลของบุคคลสำคัญ ศาสนาที่เกิดจากอิทธิพลของบุคคลสำคัญ สืบเนื่องมาจากการบูชาบรรพบุรุษในครอบครัว เป็นศาสนาที่เกิดจากความสำคัญของบุคคล (ในทางประวัติศาสตร์) ซึ่งศาสนาประเภทนี้เกิดขึ้นได้ทุกหนทุกแห่ง และบุคคลสำคัญดังกล่าว อาจเป็นคนที่เสียชีวิตในประวัติศาสตร์ เช่น กวนอูผู้ซื่อสัตย์ของจีน กลายเป็นเทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์ เจ้าแม่ศรีสุริโยทัยสตรีผู้ยิ่งด้วยความรักภักดีต่อพระสวามี เป็นต้น

๖) เกิดจากลัทธิทางการเมือง ลัทธิการเมืองที่เป็นสาเหตุให้เกิดศาสนานี้ เพราะบางยุคสมัย ลัทธิการเมืองเฟื่องฟูขึ้นมา มีอิทธิพลต่อจิตใจของคนจนละทิ้งความเชื่อถือที่มีต่อศาสนาเดิมแล้วนับถือลัทธิการเมืองนั้นว่า “เป็นศาสนาประจำสังคมและชาติ”^{๒๒}

จากมูลเหตุการเกิดของศาสนาที่กล่าวมา ศาสนาที่เกิดจากมูลเหตุ ๒ ประการหลัง มักตั้งอยู่ได้ไม่นาน ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนยุคสมัยอาจทำให้คนขาดความนิยมต่อบุคคลหรือลัทธิการเมืองนั้นๆ ก็ได้จึงไม่อาจตั้งอยู่ได้นาน

๑.๒.๔ องค์ประกอบของศาสนา

ศาสนาทุกศาสนา มีประวัติความเป็นมาและมืองค์ประกอบที่สำคัญแตกต่างกันไปบ้าง แต่โดยทั่วไปแล้ว ศาสนาจะมีองค์ประกอบดังนี้

๑. มีศาสดา หรือ ผู้ก่อตั้งศาสนา (Founder Prophet) เช่น
 - (๑) พระพุทธเจ้า เป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา
 - (๒) พระเยซู เป็นศาสดาของศาสนาคริสต์
 - (๓) โมเสส เป็นศาสดาของศาสนายิว
 - (๔) พระนบีมุฮัมมัด เป็นศาสดาของศาสนาอิสลาม เป็นต้น

๒. มีศาสนธรรม (Teachings) คือ คำสั่งสอนอันเป็นหลักของศาสนา โดยมีคัมภีร์เป็นที่รวบรวมหลักคำสอน คือ

- (๑) พระพุทธศาสนา มีคัมภีร์พระไตรปิฎก
- (๒) ศาสนาคริสต์ มีคัมภีร์ ไบเบิล
- (๓) ศาสนาอิสลาม มีคัมภีร์ อัล-กุรอาน
- (๔) ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีคัมภีร์ พระเวท เป็นต้น

๓. มีศาสนพิธี หรือ พิธีกรรมทางศาสนา กล่าวคือ ต้องมีพิธีกรรมที่เป็นหลักปฏิบัติร่วมกันของผู้นับถือ ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกันกับหลักคำสอนในศาสนานั้นๆ

- (๑) พิธีบรรพชา-อุปสมบท (ตามคติแห่งพระพุทธศาสนา)
- (๒) พิธีล้างบาป (ตามคติแห่งศาสนายิวและคริสต์)
- (๓) การประกอบพิธีฮัจญ์ (ตามคติแห่งศาสนาอิสลาม) เป็นต้น

๔. มีศาสนบุคคล นักบวชหรือสาวก ผู้สืบทอดหลักคำสอนของศาสดา เช่น

- (๑) พระภิกษุสามเณร (แห่งพระพุทธศาสนา)

^{๒๒} เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรวพินทยา ๒๕๑๖), หน้า ๑๖-๑๗.

(๒) บาทหลวง (แห่งศาสนาคริสต์) เป็นต้น

๕. มีศาสนสถาน เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น

(๑) พระพุทธศาสนา มีโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ

(๓) ศาสนาคริสต์ มี โบสถ์ วิหาร

(๔) ศาสนาอิสลาม มี สุเหร่า

(๕) ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มี เทวาลัย เป็นต้น

๖. มีศาสนิกชน คือ หมู่ชนที่นับถือหรือเลื่อมใสในศาสนานั้น ๆ เช่น

(๑) ผู้นับถือศาสนาพุทธ เรียกว่า พุทธศาสนิกชน

(๒) ผู้นับถือศาสนาคริสต์ เรียกว่า คริสต์ศาสนิกชน หรือ คริสตชน

(๓) ผู้นับถือศาสนาอิสลาม เรียกว่า มุสลิม

(๔) ผู้นับถือศาสนาพราหมณ์^{๒๓}

๑.๒.๕ ประเภทของศาสนา

ศาสนาในโลกถึงแม้จะมีมาก แต่ถ้าจัดเป็นประเภทก็ได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑) ศาสนาประเภทธรรมชาติเทวนิยม(Deism) คือศาสนาที่เชื่อว่ามีเทพเจ้าต่างๆ อยู่มากมาย สิ่งสถิตย์อยู่ตามธรรมชาติต่างๆ เหล่านี้ ทั้งสามารถบันดาลให้ธรรมชาติเป็นไปต่างๆ ตามความประสงค์ของพระองค์ได้

๒) ศาสนาประเภทเทวนิยม (Theism) คือ ศาสนาที่เชื่อว่าเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เหนือกว่าเทพเจ้าทั้งหลายหรือที่เรียกกันว่าพระเจ้า พระองค์เป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง และผู้ที่นับถือศาสนาประเภทนี้ยังเชื่อว่าพระเจ้าอาจติดต่อกับมนุษย์ โดยผ่านทางศาสตาดพยากรณ์ของพระองค์ เช่น พระอัลเลาะห์ ทรงติดต่อผ่านท่านนบีมุฮัมมัด พระยะโฮวาทรงติดต่อผ่านท่านโมเสส เป็นต้น ศาสนาประเภทนี้อาจแบ่งออกไปอีก ตามจำนวนพระเจ้าที่นับถือ คือ

๒.๑) เอกเทวนิยม (Monotheism) ถือว่าพระเจ้าสูงสุดมีองค์เดียว เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม

๒.๒) ทวิเทวนิยม (Dualtheism) ถือว่าพระเจ้าสูงสุดมีอยู่ ๒ องค์ เช่น ศาสนาโซโรอัสเตอร์ ศาสนามณีกี เป็นต้น

๒.๓) พหุเทวนิยม (Polytheism) ถือว่าพระเจ้าสูงสุดมีหลายองค์ เช่น ศาสนาพราหมณ์

๓) ศาสนาประเภทอเทวนิยม (Atheism) ศาสนาประเภทนี้ไม่เชื่อว่ามีพระเจ้าผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง ไม่เชื่อว่ามีเทพเจ้าหรือพระเจ้าคอยบันดาลให้บุคคลเจริญหรือเสื่อม แต่เชื่อว่าทุกอย่างเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย และเชื่อว่ากรรมเป็นพลังแห่งการเปลี่ยนแปลง เช่น การกระทำของตนเองเป็นผู้

^{๒๓}คุณ โทซันธ,รศ. ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗,) หน้า ๓ - ๔.

บันดาลสิ่งต่างๆ ให้ตัวเอง เป็นผู้กำหนดโชคชะตาชีวิตของตนเอง ทุกสิ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีอะไรเกิดขึ้นได้เองโดยไม่อาศัยอะไร ศาสนาประเภทนี้ก็มีศาสนาพุทธ ศาสนาเซน^{๒๔}

๑.๒.๖ พุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนามีนิกายหลักอยู่ ๒ นิกาย คือ “เถรวาท” ได้แก่ นิกายที่ยอมรับมติของพระเถระในสังคายนาครั้งที่ ๑ ภายหลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน โดยทั่วไปจะเรียกนิกายนี้ว่า “พระพุทธศาสนายุคแรก” ส่วนอีกนิกายหนึ่งคือ นิกาย “มหายาน” ที่พัฒนามาจากพระภิกษุกลุ่มหนึ่งที่ไม่ยอมรับมติสังคายนาครั้งที่ ๑ โดยทั่วไปจะเรียกนิกายนี้ว่า “พระพุทธศาสนายุคหลัง”^{๒๕}

ตั้งแต่เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน พระสงฆ์องค์อรหันต์มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน และพระสงฆ์ อื่นๆ อีก ๕๐๐ รูป ได้กระทำสังคายนา ร้อยกรองพระธรรมวินัย ประมวลหลักธรรมวินัยที่ถูกต้องไว้เป็นข้อตกลง เป็นแนวทางเดียวกัน เป็นหลักการของพระพุทธศาสนา เพื่อที่จะได้เป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติ หลักในการตัดสินว่า อะไรเป็นธรรม อะไรเป็นวินัย หากมีความแปลกปลอมเกิดขึ้นมาในยุคหลัง ก็จะสามารถกลับไปหาความจริงแท้ของพระธรรมวินัยได้จากที่ท่านได้ประมวลเอาไว้ในปฐมสังคายนานั้น

นิกายเถรวาทเป็นนิกายที่รักษาหลักการเดิมของพระพุทธศาสนาได้อย่างดีที่สุดในการทำสังคายนาครั้งแรกได้มีการประกาศยุติที่ประชุมสงฆ์ประการหนึ่งขึ้นมาว่า จะไม่เพิกถอนสิกขาบทใดๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ และจะไม่เพิ่มเติมสิกขาบทใหม่ขึ้นมา นอกเหนือจากที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ประพฤติตามพระธรรมวินัย อย่างบริบูรณ์ไม่ขาดตกบกพร่อง เป็นหลักการที่พระสงฆ์องค์อรหันต์ทั้ง ๕๐๐ รูป ได้ตกลงกันเป็นเอกฉันท์มติ

ในกาลต่อมาจากนั้น พระสงฆ์ที่ท่านได้ถือปฏิบัติตามแนวทางที่พระอรหันต์ ๕๐๐ รูปในครั้งปฐมสังคายนาได้วางไว้นั้น ก็ถูกเรียกว่าปฏิบัติตามแนวทางของเถรวาท หรือ ปฏิบัติตามวาทะข้อตกลงของพระอรหันต์ ๕๐๐ ที่จะธำรงรักษาพระธรรม วินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ทรงแสดงไว้ที่ได้มาประชุมสังคายนากันไว้นี้ ให้บริบูรณ์ ไม่ขาดตกบกพร่อง ไม่เพิ่มเติม ไม่เพิกถอนสิ่งที่มีอยู่เดิม นี่จึงเป็นต้นกำเนิดของคำว่า นิกายเถรวาท^{๒๖}

^{๒๔} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑,) หน้า ๘.

^{๒๕} ปัจจุบันแพร่หลายในทิเบต จีน ไต้หวัน เกาหลี มองโกเลีย ญี่ปุ่น ภูฏาน เนปาล เวียดนาม และอินเดีย บางส่วน.

^{๒๖} พัฒน์ เฟื่องผลา. **บาลีสันสกฤตในภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๗

๑.๓ พระไตรปิฎก

ถาม : เราจะรู้ได้อย่างไรว่า เมื่อ ๒๕๐๐ ปีก่อนพระพุทธเจ้าตรัสสอนอะไรไว้บ้าง

ถาม : ในสมัยพระพุทธเจ้า มีพระอรหันต์รูปหนึ่งไม่ยอมลงอุโบสถด้วยเข้าใจว่าหมดกิจที่จะต้องทำแล้ว^{๒๗} และมีพระอรหันต์มากมายในสมัยนั้นที่แสดงธรรมใด ๆ ไม่ได้เลย ในเมื่อ

พระอรหันต์ในสมัยพระพุทธเจ้ายังมีข้อบกพร่องถึงเพียงนี้ แล้วเราจะมั่นใจได้อย่างไร ว่าสิ่งที่พระอรหันต์ท่านสอนกันในปัจจุบันนี้จะถูกต้องไปเสียทั้งหมด..เราจะตรวจสอบความถูกต้องของคำสอนได้โดยวิธีใด?

ตอบ : ตรวจสอบจากข้อความที่บันทึกอยู่ในพระคัมภีร์ ...!

ก่อนปรินิพพาน พระพุทธเจ้าได้ตรัสทำนองสั่งเสียกับพระอานนท์ว่า เมื่อพระองค์ปรินิพพานล่วงลับไปแล้ว จะไม่ทรงตั้งภิกษุรูปใดแทนพระองค์ หากแต่ให้ชาวพุทธทั้งหลายยึดพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์ ตามพระพุทธพจน์ว่า "โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญญุตโตโส โว มมจฺเจเนน สตุถา"^{๒๘} แปลว่า ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยใดที่เราได้แสดงแล้วและบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยกาลที่เราล่วงลับไป

หลังปรินิพพาน ๓ เดือน พระอรหันต์สาวก ๕๐๐ รูป นำโดยพระมหากัสสปะเถระได้ร่วมกัน ประชุมทำสังคายนา คือ ดำเนินการรวบรวมพระคำรัสของพระพุทธเจ้า จัดเป็นหมวดหมู่ในตอนต้น คือตั้งแต่ครั้งพุทธกาล คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามิได้เรียกว่า "พระไตรปิฎก" แต่เรียกว่าพระธรรมวินัยบ้าง พระสัทธรรมบ้าง ปาพจน์บ้าง สัตถุศาสน์บ้าง พระบาลีบ้าง สุตตะบ้าง แม้หลังพุทธปรินิพพานก็ยังไม่เรียกว่าพระไตรปิฎก คงเรียกว่าพระธรรมวินัย เช่น การสังคายนา ครั้งที่ ๑-๔ ยังคงเรียกว่า "สังคายนาพระธรรมวินัย" ได้เรียกว่า "พระไตรปิฎก" เมื่อการสังคายนาครั้งที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๔๕๐ ณ ประเทศศรีลังกา โดยได้จารึกลงในใบลาน ซึ่งได้แบ่งพระธรรมวินัยเป็น ๓ หมวด จึงได้เรียกว่า "พระไตรปิฎก" ตั้งแต่บัดนั้น^{๒๙}

อรรถกถาสมันตปาสาทิกาอธิบายการจำแนกหมวดหมู่ของพระธรรมวินัย ออกเป็น ๓ ปิฎก ดังนี้

นัยที่ ๑

พระวินัยปิฎก	เป็นอาณาเทศนา คือการแสดงธรรมในลักษณะเป็นข้อบังคับโดยส่วนมาก
พระสุตตันตปิฎก	เป็นโวหารเทศนา คือการแสดงความยกย่ำสำนวนให้เหมาะสมแก่จริตอัธยาศัยของผู้ฟัง
พระอภิธรรมปิฎก	เป็นปรมัตถเทศนา คือแสดงธรรมเจาะจงประโยชน์อย่างยิ่ง

นัยที่ ๒

วินัยปิฎก	เป็นนถาปราชสาสนะ คือการสอนตามความผิดหรือโทษชนิด

^{๒๗} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๓๗/๒๑๔

^{๒๘} ที.มหา.(บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔

^{๒๙} ฉลาด บุญลอย.ประวัติวรรณคดีบาลี . พระนคร ; มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖.

ต่างๆ ที่พึงเว้น
 พระสุตตันตปิฎก เป็นยถาภูโลกสาสนะ คือการสอนโดยอนุโลมแก่จริตอัธยาศัยของผู้ฟังซึ่งมีต่างๆ
 พระอริยธรรมปิฎก เป็นยถาธัมมสาสนะ คือการสอนตามเนื้อหาแท้ๆ ของธรรม

นัยที่ ๓

วินัยปิฎก เป็นสังวรวิธานคือข้อความที่ว่าด้วยการสำรวมและไม่สำรวม
 พระสุตตันตปิฎก เป็นทิวฏฐิวิธานคือถ้อยคำที่สอนให้ผ่อนคลายทิวฏฐิ คือความเห็นผิด
 พระอริยธรรมปิฎก เป็นนามรูปปริจเฉททิวฏฐิ คือถ้อยคำที่สอนให้กำหนดนามรูป คือร่างกายและจิตใจ

นัยที่ ๔

วินัยปิฎก เป็นอริยศีลสิกขา คือข้อศึกษาเกี่ยวกับศีลชั้นสูง
 พระสุตตันตปิฎก เป็นอริยจิตสิกขา เป็นข้อศึกษาเกี่ยวกับสมาธิชั้นสูง
 พระอริยธรรมปิฎก เป็นอริยปัญญาสิกขา คือข้อศึกษาเกี่ยวกับปัญญาชั้นสูง

นัยที่ ๕

วินัยปิฎก เป็นวิติกมปทาน คือ เครื่องละกิเลสอย่างหยาบ ที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดศีล
 พระสุตตันตปิฎก เป็นปริยฎฐานปทาน คือเครื่องละกิเลสอย่างกลางอันรัดรั้งจิตได้แก่ นิวรณ์ คือกิเลส อันกั้นจิตมิให้เป็นสมาธิ
 พระอริยธรรมปิฎก เป็นอนุสัยปทาน คือเครื่องละกิเลสอย่างละเอียด คือกิเลสที่นอนอยู่ในสันดาน ดุจตะกอนนอนอยู่กันตุ่ม ไม่มีอะไรกวาก็ไม่แสดงตัวออกมา^{๓๐}

โดยในแต่ละปิฎกมีรายละเอียด ดังนี้

๑) พระวินัยปิฎก บทบัญญัติและกฎเกณฑ์ที่บัญญัติให้พระภิกษุ และภิกษุณีปฏิบัติตามหากมีการฝ่าฝืนก็จะมีโทษตามความผิดนั้น ๆ มีโทษสถานหนัก ปานกลาง และอย่างเบา พระวินัยแบ่งออกเป็น ๕ คัมภีร์ คือ

๑.๑ มหาวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบท(ศีล) ของพระภิกษุ ๒๒๗ ข้อ คือ ปาราชิก ๔, สังฆาทิเสส ๑๓, อนิยต ๒, นิสสัคคิยปาจิตตีย์ ๓๐, ปาจิตตีย์ ๙๒, ปาฏิเทสนียะ ๔, เสขยวัตร ๗๕, อธิกรณสมถ ๗ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สิกขาบทในปาติโมกข์

๑.๒ ภิกษุณีวิภังค์ว่าด้วยสิกขาบทของนางภิกษุณี หรือภิกษุณีปาติโมกข์ ๓๑๑ สิกขาบท

^{๓๐} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๔๘.

๑.๓ มหาวรรค เล่าเรื่องตั้งแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เสด็จออกไปประกาศพระศาสนา การประทานอุปสมบทแก่ผู้มาขอบวช พุทธถึงการอุปสมบท อุโบสถ การจำพรรษา เครื่องนุ่ง เกสซ์ กฐิน จีวร นิคหกรรม การออกจากอาบัติ การระงับอธิกรณ์ การทะเลาะวิวาท และสามัคคี

๑.๔ จุลวรรค ว่าด้วยการบัญญัติปลีกย่อย เรื่องเสนาสนะ สังฆเภท วัตรปฏิบัติต่างๆ การงดสวดปาติโมกข์เรื่องกำเนิดและพัฒนาการของภิกษุณีสงฆ์ลงท้ายด้วยประวัติการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ และที่ ๒

๑.๕ ปรีวาร ประมวลเรื่องเบ็ดเตล็ด เกี่ยวกับสิกขาบทของภิกษุและภิกษุณี เป็นคู่มือศึกษาพระวินัย นำเสนอโดยแต่งเป็นคำถามคำตอบเพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

๒) พระสูตรตันตปิฎก หรือพระสูตร เป็นคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่บุคคลต่างๆ หรือเทศนาของพระสาวก ที่แสดงไว้ประกอบด้วยบุคคล สถานที่ เวลา ที่เกิดขึ้นกับเหตุการณ์นั้นๆ พระสูตรแบ่งออกเป็น ๕ หมวด คือ

๒.๑ ทีฆนิกาย ได้แก่คัมภีร์หมวดที่รวบรวมพระสูตรที่มีเนื้อหาใจความยาวกว่านิกายอื่น จัดเป็นหมวดหมู่เป็นเรื่องรวมเป็นนิกายแรก

๒.๒ มัชฌิมนิกาย ได้แก่คัมภีร์ที่รวบรวมพระสูตร ที่มีเนื้อหาใจความยาวขนาดกลาง ไม่สั้นหรือยาวเกินไป

๒.๓ สังยุตตนิกาย ได้แก่คัมภีร์หมวดที่รวบรวมพระสูตรที่มีเนื้อเรื่องประเภทเดียวกันไว้เป็นหมวดหมู่ เป็นเรื่องเทวดา ก็มีชื่อว่า เทวดาสังยุตต์ คือประมวลเรื่องเทวดา เรื่องเกี่ยวกับป่าก็เป็นวนสังยุตต์ เป็นต้น

๒.๔ อังคุตตรนิกาย ได้แก่คัมภีร์หมวดที่รวบรวมพระสูตรที่กล่าวถึงธรรมที่เป็นหมวดจำนวนน้อยขึ้นไปตามลำดับ

๒.๕ ขุททกนิกาย ได้แก่คัมภีร์หมวดที่รวบรวมพระสูตรเล็กน้อยๆ นอกเหนือจากนิกายทั้ง ๔ รวมเป็นหมวดหมู่ไว้ในขุททกนิกายนี้

๓) พระอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงหลักธรรมที่เป็นปรมาตถ์ และเป็นธรรมะที่ลึกซึ้ง ไม่กล่าวถึงบุคคล สถานที่ เวลา สถานการณ์ใดๆ แบ่งออกเป็น ๗ คัมภีร์ คือ

๓.๑ ธรรมสังคณี ว่าด้วยการรวบรวมกลุ่มธรรมะ คือจัดระเบียบธรรมต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายอยู่รวมเข้าเป็นหมวดหมู่

๓.๒ วิภังค์ ว่าด้วยการแยกแยะหรือวิเคราะห์ข้อธรรมที่สำคัญต่าง ๆ เช่น ชันธ आयตนะ ธาตุ และอริยสัจ เป็นต้น แสดงให้เห็นรายละเอียดอย่างพิสดาร

๓.๓ ธาตุกถา ว่าด้วยการจัดธรรมหรือสังเคราะห์ข้อธรรมต่างๆ เข้าเป็น ๑ ประเภท คือ ชันธ आयตนะ ธาตุ ว่าเข้ากันได้หรือไม่

๓.๔ ปุคคลบัญญัติ ว่าด้วยการบัญญัติหรือกำหนดลักษณะบุคคลตามระดับคุณธรรมของบุคคลนั้น ๆ

๓.๕ กถาวัตถุ ว่าด้วยเรื่องของถ้อยคำแถลงพรรณนาระดับของนิกายต่างๆ ซึ่ให้เห็นว่าพรรณนาระดับที่ถูกต้องนั้นเป็นอย่างไร โดยเน้นฝ่ายมติเถรวาทเป็นหลัก

๓.๖ ยมก ว่าด้วยการจัดการธรรมเป็นคู่ ๆ โดยตั้งคำถามเพื่อเข้าใจที่แจ่มแจ้ง
 ๓.๗ ปฎิฐาน ว่าด้วยการอธิบายเงื่อนไขทางธรรมหรือปัจจัยทั้ง ๒๔ อย่างว่ามีธรรม
 ข้อใดเป็นปัจจัยกันและกันบ้าง

๑.๔ เป้าหมายของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓.๑ พระพุทธเจ้าสอนอะไร

คำสอนของพระพุทธเจ้ามีมากมายถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น บรจุอยู่ในคัมภีร์
 พระไตรปิฎก จำนวน ๔๕ เล่ม เหตุที่พระพุทธศาสนามีคำสอนมากมายเช่นนี้ เพราะพระบรมศาสดา
 ได้ทรงประกาศคำสั่งสอนเป็นเวลายาวนานถึง ๔๕ ปี แม้คำสอนของพระพุทธเจ้าจะมีมากมายเช่นนี้
 แต่เมื่อประมวลคำสอนที่เป็นหลักใหญ่ เป็นหัวใจของพุทธศาสนาก็มีอยู่เพียง ๓ ประการเท่านั้น^{๓๑} คือ

๑. สัพพปาปสส อกรรม การไม่ทำบาปทั้งปวง ได้แก่ การไม่ทำบาปทุจริตทางกาย วาจา ใจ
 เช่น รักษาศีล ๕ ศีล ๘ เป็นต้น^{๓๒}

๒. กุสลสอุปสมปทา การทำกุศลให้ถึงพร้อม ได้แก่ การให้ทาน การสร้างสมบุญกุศล
 ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจ มีเมตตา กรุณา ประกอบสัมมาอาชีพ มีความซื่อสัตย์ ขยันหมั่นเพียร
 เสียสละ อุตุน เป็นต้น^{๓๓} และการเจริญสมถภาวนา (สมาธิ)^{๓๔}

ผลการปฏิบัติสมถภาวนา จะทำให้ได้บรรลุถึงฌานอภิญญาได้ แต่ยังไม่บรรลุธรรม ผู้ปฏิบัติ
 สมถกรรมฐานที่ปรารถนาบรรลุมรรค ผล นิพพานจะ ต้องปฏิบัติวิปัสสนาต่อไปอีก

๓. สจิตตปริโยทปนํ การทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว^{๓๕} ด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา
 (ปัญญา^{๓๖}) การใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นแจ้งในอารมณ์ที่ปรากฏในขณะปัจจุบัน ผลการปฏิบัติ
 วิปัสสนา จะทำให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุถึงมรรคผลนิพพาน ประทานกิเลสค้นหาได้อย่างเด็ดขาด

เป้าหมายของพระพุทธศาสนา คือความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง^{๓๗} ดับภพชาติหยุด
 การเวียนว่ายตายเกิด เพราะเมื่อไม่เกิดอีกเราก็ไม่ต้องแก่ ไม่ต้องเจ็บ ไม่ต้องตาย ไม่ต้องทุกข์กายทุกข์
 ใจ และไม่ต้องตกนรกอีกต่อไป

ส่วนการทำบุญให้ทานที่นิยมทำกันโดยทั่วไปในปัจจุบันมีอันสูงส่งสูงสุดเพียงแค่ความสุขในเท
 วโลกเท่านั้น ไม่สามารถกำจัดกิเลสค้นหาพาสู่ความพ้นทุกข์ได้ เพราะแม้จะได้เกิดเป็นเทวดาแล้ว แต่
 เมื่อหมดบุญก็ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก คือ ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพทั้ง ๕ คือ เทพ

^{๓๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐ ,ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๗๖, วิ.ม.ท.อ. (บาลี) ๑/๑๙/๑๙๐-๑๙๒.

^{๓๒} พระสังฆมณฑลสังฆราช อัมมาจริยยะ. **ปรมัตถโคตติกะ ปริจเฉทที่ ๙ สมถกัมมัฏฐานที่ปณี** , พิมพ์ครั้งที่ ๔
 (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์ ทิพยวิสุทธิ), หน้า ๔๑.

^{๓๓} ที.ป.อ. (ไทย) ๓/๒/-/๓๘๙. อง.นวก.อ. (ไทย) ๔/-/-/๔๘๓.

^{๓๔} ที.ป.อ. (ไทย) ๓/๒/-/๓๘๙. อง.นวก.อ. (ไทย) ๔/-/-/๔๘๓.

^{๓๕} ผ่องใสปราศจากนิวรณ์ ๕ ประการ ดูใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๔/๙๕

^{๓๖} ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๑/๒๓, ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙ /๑๗๗/๕๐๖.

มนุษย์ เตรีจฉาน เปรต/อสุรกาย นรก อย่างไม่มีที่สิ้นสุด มีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้ปลายพระนขา(เล็บ)ช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อย แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอเข้าใจความช้อนนี้อย่างไร ฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา กับแผ่นดินใหญ่นี้อย่างไหนจะมากกว่ากัน”

เหล่าภิกษุทูลตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า ฝุ่นที่ปลายพระนขามีเพียงเล็กน้อย เมื่อเทียบกับแผ่นดินใหญ่แล้ว คำนวนไม่ได้ เทียบกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว”

ภิกษุทั้งหลาย ช้อนนี้ก็นั่นเหมือนกัน สัตว์ที่จุติจากเทวดามาเกิดในเทวดามีจำนวนน้อย ส่วนเทวดาที่เคลื่อนจากสวรรค์แล้วไปเกิดในนรก เป็นเปรต มีจำนวนมากกว่า พวกเทพชั้นเวททิผลาที่ไม่ได้สดับพุทธธรรมมีอายุประมาณ ๕๐๐ กัป เมื่อสิ้นอายุให้ระยะเวลาที่เป็นกำหนดอายุหมดไป แล้วไปสู่นรกบ้าง ไปสู่แดนเปรตบ้าง^{๓๘}

ฉะนั้น เมื่อเราจะต้องเกิดอีกสิ่งที่จะตามมาด้วย คือ ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความทุกข์ ภัยทุกขใจ และการตกรนรก ดังพระจาลาภิกษุณีกล่าวไว้ว่า “ความตายย่อมมีแก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว ผู้ที่เกิดมาแล้วย่อมประสบทุกข์ เพราะเหตุนี้แล เราจึงไม่ชอบความเกิด”^{๓๙}

วิธีที่จะรอดพ้นจากความทุกข์ทรมานเหล่านี้ได้ก็มีอยู่เพียงวิธีเดียวเท่านั้น นั่นก็คือ “การไม่เกิดอีก” เพราะเมื่อไม่เกิดอีกเราก็ไม่ต้องแก่ ไม่ต้องเจ็บ ไม่ต้องตาย และไม่ต้องตกรนรกอีกต่อไป^{๔๐} การเจริญวิปัสสนาจนบรรลุเข้าสู่มรรคผล สามารถกำจัดกิเลสตัณหา^{๔๑} อันเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดการถือกำเนิดในภพใหม่ได้^{๔๒} เพราะกิเลสตัณหาที่แหล่เป็นเชื้อเหตุให้ต้องไปถือกำเนิดในภพใหม่ ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า

“กรรมชื่อว่าเป็นไรณา วิญญาณชื่อว่าเป็นพีช ตัณหาชื่อว่ายางเหนียวในเมล็ดพืช วิญญาณดำรงอยู่ได้เพราะธาตุหยาบของสัตว์ มีความหลงไม่รู้ความจริงเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเชื้อเครื่องผูกเหนียวใจไว้ การเกิดใหม่จึงมีต่อไป

อีก”^{๔๓} และตรัสอีกว่า “ตัณหาทำให้สัตว์ต้องเกิดอีก จิตของสัตว์ย่อมแล่นไป สัตว์ที่ยังต้องเวียนว่ายในสังสารวัฏย่อมไม่อาจหลุดพ้นจากทุกไปได้”^{๔๔}

เมื่อมนุษย์เจริญวิปัสสนาจนเกิดมรรคจิตครบ ๔ ครั้ง ก็จะกำจัดกิเลสตัณหาในจิตของตนเองให้หมดสิ้นไปได้อย่างสิ้นเชิง^{๔๕} เขาจะไม่ต้องเกิดใหม่อีกต่อไป เปรียบเหมือนเมล็ดพันธุ์มะม่วงที่มียางเหนียวอยู่ภายในเมื่อนำไปปลูกจะงอกเป็นต้นมะม่วงได้อีก แต่ถ้านำไปต้มกำจัดยางเหนียวให้หมดไป

^{๓๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๗๘/๖๕๔, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑ /๑๙๓/๑๒๕. อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓ /๔๔/ ๖๗.

^{๓๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๗/๒๒๓.

^{๔๐} ดุรายละเอียดยใน ที.ม. (ไทย)๑๐/๕๗/๓๑, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔/๑๐-๑๓.

^{๔๑} ดุรายละเอียดยใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๕/๖๘.

^{๔๒} ดุรายละเอียดยใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๙๙ , ที.ม.อ. (บาลี) ๑๕๕/๑๔๔.

^{๔๓} ดุรายละเอียดยใน อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๗๘/๓๐๑.

^{๔๔} ดุรายละเอียดยใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๗/๗๐.

^{๔๕} ดุรายละเอียดยใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๐/๙๗.

หลังจากนั้นนำไปปลูกโดยวิธีใดก็ตามจะไม่ออกอีกแล้ว กิเลสค้นหาในดวงจิตของเราก็เช่นกัน แต่ถ้าไม่สามารถทำมรรคจิตให้เกิดครบ ๔ ครั้งได้ แม้สามารถทำมรรคจิตให้เกิดเพียงครั้งเดียวก็จัดว่าเข้าสู่กระแสพระนิพพานแล้วที่เรียกกันว่าบรรลู่ไสตบ้น^{๔๖} เมื่อเจริญวิปัสสนาภาวนาจนวิปัสสนาญาณขึ้นถึงญาณที่ ๑๔ ไสตบ้นตัดมรรคจะทำหน้าที่ประหารตัวมิถิยาภิกขุ ที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานได้อย่างเด็ดขาดสิ้นเชิง เมื่อบรรลู่ไสตบ้นได้แล้วไม่ว่าในอดีตชาติหรือชาติปัจจุบันได้เคยทำบาปอกุศลไว้มากมายเพียงใดก็ตาม ก็ไม่ต้องไปชดใช้กรรมในนรกอีกต่อไป และจะเกิดในสุคติภูมิ (โลกมนุษย์ , สวรรค์) ได้อีกไม่เกิด ๗ ชาติแล้วจะบรรลู่อรหัตต์โดยอัตโนมัติ^{๔๗}

๑.๔.๒ รู้จักกิเลส เห็นแจ้งทุกข์ เข้าถึงธรรม

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ปภัสสรมี ภิกขเว จิตต์ อาคนตุเกหิ อุปกกิเลสเสหิ อุปกกิสิณฺฐึ แปลว่า จิตนี้ประภัสสรผ่องใส แต่เศร้าหมองเพราะมีอุปกิเลสจรมมา^{๔๘}

บางคนตีความพระพุทธพจน์บทนี้ว่า จิตประภัสสรผ่องใส คือ ไม่มีอะไรเลย เด็กเกิดมาไม่มีกิเลสค้นหา การตีความเช่นนี้ทำให้จิตของเด็กดูเหมือนจะใสบริสุทธิ์ไม่ต่างจากจิตของพระอรหันต์... อันที่จริง คำบาลีว่า ประภัสสร มาจากคำว่า ปภา แปลว่า แสงหรือรัศมี กับคำว่า สร แปลว่า ส่องแสงหรือแผ่ซ่าน ดังนั้น จิตของเราส่องแสงแผ่ซ่านไปในที่ใด ที่นั้นก็เปิดเผยให้เรารับรู้... ไม่ใช่ปราศจากกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดาน

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า กิเลสเสหิ อุปตาเปตตีติ กิเลสสา แปลว่า ธรรมชาติโดยย่อทำให้เราร้อนเศร้าหมอง ธรรมชาตินั้นชื่อว่า กิเลส”

กิลิสฺสติ เอเตหิตี กิเลสสา. สัมปยุตฺตธรรม (จิตและเจตสิก) ย่อมเศร้า หมองด้วยธรรมชาติใด ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการเศร้าหมองของสัมปยุตตธรรม นั้นชื่อว่า กิเลส

สงฺกิลเสตีติ สงฺกิลโส วิพาตติ อุปปาเปติ จาติ อตฺถโ. ธรรมเหล่าใด ย่อมเศร้าหมอง ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า สงฺกิลโส เพราะอรรถว่ายังสัตว์ให้เราร้อน^{๔๙}

รวมหมายความว่า กิเลสเป็นสภาพธรรมที่เศร้าหมองและเราร้อน ทำให้สัตว์ทั้งหลายที่ยังมีกิเลสต้องเศร้าหมองและเราร้อน

กิเลส ๑๐ ประการ

๑. โลกกิเลส เศร้าหมองและเราร้อนเพราะยินดีชอบใจในอารมณ์ ๖ องค์ ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๒. โทสกิเลส เศร้าหมองและเราร้อนเพราะไม่ชอบใจในอารมณ์ ๖ องค์ ธรรมได้แก่ โทสเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒

^{๔๖} ไสตบ้น หมายถึงผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ คำว่า ไสตะ เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ ดูใน อภ.ปญจ.อ. (บาลี) ๓๑/๔๒ ดูประกอบใน ส.ม. (ไทย) ๑๔/๑๐๐๑/๓๐๐.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๖, อัง.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒.

^{๔๘} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๗๑/๑๘๑, อัง.อ.ก.อ. (บาลี) ๑/๔๙/๕๓

^{๔๙} ขุ.อ.อ. (ไทย) ๑/๓/-/๓๖๓.

๓. โมหิกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความมัวเมาลุ่มหลง ไม่รู้สึกตัว ปราศจากสติสัมปชัญญะ องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๔. มานกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความทงตนถือตัว องค์ธรรม ได้แก่ มานเจตสิก ที่ในทวิภูตวิปปยุตตจิต ๔

๕. ทวิภูตวิปปยุตตจิต เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความเห็นผิดจากเหตุผลตาม ความเป็นจริง องค์ธรรมได้แก่ ทวิภูตเจตสิก ที่ในทวิภูตวิปปยุตตจิต ๔

๖. วิจิกิจฉากิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะความสงสัยลังเลใจใน พระ พุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ วิจิกิจฉาเจตสิก ที่ในวิจิกิจฉา สัมปยุตตจิต ๑

๗. ถีนกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะหดหู่ที่ถอยจากความเพียร องค์ธรรมได้แก่ ถีนเจตสิก ที่ในอกุศลสังขาริกจิต ๕

๘. อุทธัจจกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะเกิดฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ องค์ธรรมได้แก่ อุทธัจจเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๙. อหิริกกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะไม่ละอายในการกระทำบาป องค์ธรรมได้แก่ อหิริกเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒^{๕๐}

๑๐. อนัตตตปปกิเลส เศร้าหมองและเร่าร้อนเพราะไม่เกรงกลัวผลของการ กระทำบาป องค์ธรรมได้แก่ อนัตตตปปเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒^{๕๑}

จำแนกกิเลสออกตามอาการของกิเลส ก็จำแนกได้เป็น ๓ จำพวก คือ

- ๑) **อนุสัยกิเลส** เป็นกิเลสอย่างละเอียด เมื่อยังไม่ได้ดับกิเลส อนุสัยกิเลสก็นอนเนื่องอยู่ในจิตที่เกิดดับสืบต่อกัน เป็นเชื้อเป็นปัจจัยให้เกิดปฏิกูลกิเลส หมายความว่า กิเลสจำพวกนี้นอนสงบนิ่งอยู่ ยังไม่ได้ลุกขึ้นมา แผลงฤทธิ์ ซึ่งตัวเองก็ไม่สามารถรู้ ได้ และคนอื่นก็ไม่สามารถรู้ได้
- ๒) **ปฏิกูลกิเลส** เป็นกิเลสอย่างกลางที่เกิดร่วมกับอกุศลจิต แต่ไม่ถึงขั้นล่วงเป็นทุจริตกรรม หมายความว่า กิเลสจำพวก นี้เกิดอยู่ในมโนทวารเท่านั้น คือลุกขึ้นมาแผลงฤทธิ์อยู่ในใจ ยังไม่ถึงกับแสดงออกมาทางวาจาหรือทางกาย
- ๓) **วิตีกมกิเลส** เป็นกิเลสอย่างหยาบ ทำให้ล่วงเป็นทุจริตกรรมทางกาย วาจา หมายความว่า กิเลสจำพวกนี้ได้ล่วงออกมาแล้วทางกายทวารหรือวิจิตรทวาร

อนุสัยกิเลสเป็นธรรมชาติที่ละเอียดซ่อนเร้นอยู่เป็นประจำในชั้นสันดานของบุคคล (ยกเว้นพระอรหันต์) ไม่แสดงออกมาให้ปรากฏทางทวารใดเลย ต่อเมื่อมีอารมณ์มากระทบ อนุสัยกิเลสที่นอนนิ่งอยู่นั้นก็จะแปรสภาพเป็น**ปฏิกูลกิเลส** เกิดความยินดียินร้ายต่ออารมณ์นั้น และถ้าปฏิกูลกิเลสนั้นมีกำลังมากขึ้น ก็จะแปรสภาพเป็น**วิตีกมกิเลส** เกิดเป็นกิเลสอย่างหยาบ ปรากฏขึ้นเป็นการกระทำที่แสดงออกทางกาย และวาจา

^{๕๐} พ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๑/๔๑๒.

^{๕๑} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๗๑/๑๘๑, อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๔๙/๕๓.

๑.๔.๓ การระงับกิเลสในแต่ละระดับ

อรรถกถาพระอภิธรรมอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอภิสัสสิกขาไว้ในพระวินัยปิฎก ตรัสอภิจิตตสิกขาไว้ในพระสุตตันตปิฎก และตรัสอภิปญญาสิกขาไว้ในพระอภิธรรมปิฎก อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสการละวิตกกัมมกิเลสไว้ในพระวินัยปิฎก เพราะความที่ศีลเป็นปฏิปักษ์ต่อการก้าวล่วงของกิเลส(วิตกกัมมกิเลส) ตรัสการปราบปรามปริยภูฐานกิเลสไว้ในพระสุตตันตปิฎก เพราะความที่สมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่กั้มรุม(ปริยภูฐานกิเลส) ตรัสการปราบปรามอนุสัยกิเลสไว้ในพระอภิธรรมปิฎก เพราะความที่ปัญญาเป็นปฏิปักษ์ต่ออนุสัยกิเลส^{๕๒}

วิธีระงับกิเลส แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ดังนี้

๑.๓.๑ วิตกกัมมกิเลสเป็นกิเลสอย่างหยาบระงับไว้ได้ด้วยอำนาจของศีล เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ เป็นต้น สงบได้เป็นครั้งคราว ขณะที่ยังมีการรักษาศีลอยู่ การประหารในลักษณะนี้ เรียกว่า ตทังคปหาน

๑.๓.๒ ปริยภูฐานกิเลส เป็นกิเลสอย่างกลาง ที่เกิดอยู่ภายในใจ สามารถข่มไว้ได้ ด้วยอำนาจของสมาธิ (อัปนาสมาธิ) เป็นเวลานานตราบเท่าที่ สมาธิยังไม่เสื่อม การประหารในลักษณะนี้ เรียกว่า วิกขัมภนปหาน

๑.๓.๓ อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสอย่างละเอียด ที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน ต้องประหารด้วยวิปัสสนาปัญญาในมัคคจิตทั้ง ๔ เท่านั้นจึงจะไม่กลับมีขึ้นอีก การประหารในลักษณะนี้ เรียกว่า สมุจเฉทปหาน^{๕๓}

โสดาปัตติมัคคจิต ประหารโภสมูลจิต ที่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง และโมหมูลจิต ที่ประกอบด้วยความสงสัย

สกทาคามีมัคคจิต ประหารณิกิเลสที่เหลือ ให้มีกำลังเบาบางลง

อนาคามีมัคคจิต ประหารโทสมูลจิตทั้ง ๒ ดวง

อรหัตตมัคคจิตประหารโภสมูลจิต ที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง และ โภหมูลจิตที่ประกอบด้วย ความฟุ้งซ่าน ๑ ดวง

๑.๔.๔ การระงับอนุสัยกิเลส

สตตสนตानะ อนุเสนตี อนุปวตตนตีติ อนุสยา^{๕๔} สภาพที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าอนุสัย^{๕๕} เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่สะสมอยู่ในภวังคจิต หรือจิตไร้สำนึกของคนเรา ถ้ายังไม่มีอารมณ์ภายนอกมากระทบแล้ว กิเลสชนิดนี้จะยังนอนสงบอยู่ ไม่แสดงอาการปรากฏออกมาให้เห็น เป็นกิเลสที่ละเอียดอย่างยิ่ง และนอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันดานของทุกคน จะแสดงตัวก็ต่อเมื่อมีเหตุปัจจัยมากระตุ้น อุปมาเหมือนตะกอนที่นอนอยู่กันแก้ว น้ำในแก้วดูใสสะอาด ถ้าไม่สังเกตให้ดีจะมองไม่เห็นตะกอนที่สะสมอยู่เบื้องล่าง ตะกอนนี้เปรียบได้กับอนุสัยกิเลส

^{๕๒} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๔๙.

^{๕๓} พุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/-/๙๐๒.

^{๕๔} พุ.จู.อ. (บาลี) หน้าที่ ๓๒๙.

^{๕๕} พุ.อ.อ.(ไทย) ๑/๓/-/ ๓๖๓.

กิเลสชนิดนี้นอกจากพระอรหันต์แล้วย่อมมีนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงจุติ จึงกล่าวได้ว่าไม่มีอุปาทะ (การเกิดขึ้น) ฐิติ (การตั้งอยู่) และภังคะ (การดับไป) ไม่ปรากฏอาการให้เกิดเป็นความรู้สึกขึ้นโดยประการใดเลย กิเลสอย่างละเอียดนี้สามารถขจัดและทำลายได้ด้วยปัญญา ที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น

อนุสัยกิเลส แบ่งรายละเอียดออกได้ เป็น ๗ ประการ คือ

๑) กามราคานุสัย กิเลสปรุงแต่งจิตให้เกิดความกำหนัด พอใจ ปรารถนาในวัตถุทุกามทั้งหลาย คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ซึ่งมากระทบจิตแล้ว ทำจิตให้เกิดความรู้สึกดังกล่าว

๒) ปฏิฆานุสัย ความหงุดหงิดไม่พอใจ การกระทบกระทั่งทางใจ อันอาศัยรูปเป็นต้นดังกล่าว แต่เป็นไปในทางไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพอใจ เมื่อสิ่งเหล่านั้นมากระทบจิต ความรู้สึกหงุดหงิด ชัดเคื่อง จนถึงโกรธ ประทุษร้ายก็จะเกิดขึ้นที่จิต

๓) ทิฏฐานุสัย ความเห็นผิด เช่น เห็นว่าทำดีไม่ได้ดี มารดาบิดาไม่มีคุณ เป็นต้น ทิฏฐิเหล่านี้นอนสงบอยู่ในจิต เมื่อได้รับอารมณ์อันเป็นฝ่ายเดียวกับตน ก็จะเกิดพุดขึ้น เพิ่มความเข้มข้นให้แก่ทิฏฐิที่เป็นอนุสัยภายในจิต ให้มีความเห็นผิดมากยิ่งขึ้น

๔) วิจิกิจฉานุสัย ความลังเลสงสัยตัดสินใจอะไรไม่ได้ว่าเป็นอย่างไร ความสงสัยนั้นอาจสรุปลงในความสงสัยในคุณของพระรัตนตรัย ไตรสิกขา กาลทั้งอดีต อนาคต และกฎแห่งปฏิจจสมุปบาท

๕) มานานุสัย ความถือตัว ถือชาติ ตระกูล ทรัพย์ ตำแหน่งงาน ยศ ฐานะในสังคม เป็นต้น มาแสดงตนว่า สูงกว่าเขา เสมอเขา หรือเลวกว่าเขา ท่านเรียกชื่อว่า อติมานะ คือ ดูหมิ่นท่าน อวมานะ คือ ดูหมิ่นตน เป็นต้น

๖) ภวราคานุสัย อนุสัยคือการกำหนดติดในภพ ได้แก่การพอใจในฐานะ ตำแหน่ง ยศ เป็นต้น ที่ตนเห็นว่า น่าปรารถนา พอใจตลอดจนการเกิดความพอใจ ติดใจในความสุขที่ได้จากการอุปบัติในภพต่างๆ ตามที่ท่านแสดงไว้ แล้วเกิดความอยากจะเกิดในภพนั้น ๆ

๗) อวิชขานุสัย กิเลสที่นอนสงบอยู่ในภายในคืออวิชชา ความเขลา โมหะ ได้แก่ความไม่รู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง^{๕๖}

อนุสัยว่าโดยสภาพธรรมแล้วมี ๖ คือ .

๑. กามราคานุสัย และภวราคานุสัย ได้แก่ โลกเจตสิก
๒. ปฏิฆานุสัย ได้แก่ โทสเจตสิก
๓. มานานุสัย ได้แก่ มานเจตสิก
๔. ทิฏฐานุสัย ได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก
๕. วิจิกิจฉานุสัย ได้แก่ วิจิกิจฉาเจตสิก
๖. อวิชขานุสัย ได้แก่ โมหเจตสิก

^{๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๒๒๓, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๖/๕๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๙/๖๐๕-๖๐๖, อัง.สวดต.ก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๑๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๙/๖๐๕-๖๐๖.

การละกิเลสและอนุสัยด้วยมรรค

๑) ผู้เป็นพระโสดาบัน ย่อมมีจิตสังัดจากสักกายทิฏฐิ^{๕๗} วิจิกิจฉา^{๕๘} สีลัพพตปรามาส^{๕๙} ทิฏฐานุสัย^{๖๐} วิจิกิจฉานุสัย^{๖๑} และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับสักกายทิฏฐินั้น

๒) ผู้เป็นพระสกทาคามี ย่อมมีจิตสังัดจากกามราคสังโยชน์^{๖๒} ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างหยาบ และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับกามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น

๓) ผู้เป็นพระอนาคามี ย่อมมีจิตสังัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างละเอียด และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับกามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น

๔) ผู้เป็นพระอรหันต์ ย่อมมีจิตสังัดจากรูปราคะ^{๖๓} อรูปราคะ^{๖๔} มานะ อุทธัจจะอวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย เหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และสังขารนิमितทั้งปวงในภายนอก^{๖๕}

อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดาน ต้องประหารด้วยมรรค ปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพียงเท่านั้น

^{๕๗} สักกายทิฏฐิมิวัตถุ ๒๐ คือปุถุชนผู้ไม่ได้สติ ๑) ย่อมตามเห็นรูปเป็นอัตตา ๒) เห็นอัตตามีรูป ๓) เห็นรูปในอัตตา ๔) เห็นอัตตาในรูป ๕) ย่อมตามเห็นเวทนาเป็นอัตตา ๖) เห็นอัตตามีเวทนา ๗) เห็นเวทนาในอัตตา ๘) เห็นอัตตาในเวทนา ๙) ย่อมตามเห็นสัญญาเป็นอัตตา ๑๐) เห็นอัตตามีสัญญา ๑๑) เห็นสัญญาในอัตตา ๑๒) เห็นอัตตาในสัญญา ๑๓) ย่อมตามเห็นสังขารเป็นอัตตา ๑๔) เห็นอัตตามีสังขาร ๑๕) เห็นสังขารในอัตตา ๑๖) เห็นอัตตาในสังขาร ๑๗) ย่อมตามเห็นวิญญาณเป็นอัตตา ๑๘) เห็นอัตตามีวิญญาณ ๑๙) เห็นวิญญาณในอัตตา ๒๐) เห็นอัตตาในวิญญาณ (ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๕๕/๑๕๙, ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๒/๑๕๘)

^{๕๘} วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยในฐานะ ๘ อย่าง คือ (๑) ความสงสัยในทุกข์ (๒) ความสงสัยในทุกขสมุทัย (๓) ความสงสัยในทุกข์นิโรธ (๔) ความสงสัยในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (๕) ความสงสัยในส่วนเบื้องต้น (๖) ความสงสัยในส่วนเบื้องปลาย (๗) ความสงสัยทั้งในส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย (๘) ความสงสัย ในธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น คือ ความที่ปฏิจจสมุบาทมอวิชชานี้เป็นปัจจัย ดูรายละเอียด ขุ.ม.อ. (ไทย) ๒๙ ๑๗๔/๔๙๔

^{๕๙} สีลัพพตปรามาส คือความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างมงาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ด้วยศีลพรต (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๘)

^{๖๐} มิจฉาทิฏฐิมิวัตถุ ๑๐ คือ ๑) ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ๒) การบูชาไม่มีผล ๓) การบวงสรวงไม่มีผล ๔) กรรมที่ทำไว้ดีและทำไว้ไม่ดีไม่มีผล ๕) โลกนี้ไม่มี ๖) โลกหน้าไม่มี ๗) มารดาไม่มี ๘) บิดาไม่มี ๙) สัตว์ที่เป็นอุปาทิจะไม่มี ๑๐) สมณพราหมณ์ที่ดำเนินตนชอบ ปฏิบัติชอบ ผู้ทำให้แจ้งในโลกนี้และ โลกหน้าด้วยตนเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นทราบ ไม่มี (ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๔๓/๒๘๘)

^{๖๑} อนุสัย คือกิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ มี ๗ คือ ๑) กามราคะ ความกำหนัดในกาม ๒) ปฏิฆะ ความหงุดหงิดขัดเคือง ๓) ทิฏฐิความเห็นผิด ๔) วิจิกิจฉาความลังเลสงสัย ๕) มานะ ความถือตัว ๖) ภวราคะ ความกำหนัดในภพ ๗) อวิชชา ความไม่รู้จริง (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๒๒๓)

^{๖๒} กามราคสังโยชน์ กิเลสอันผูกใจสัตว์ ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์หรือผูกกรรมไว้กับผล คือความกำหนัดในกาม ความติดใจในกาม (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๖๙/๖๒๐)

^{๖๓} รูปราคะ คือ ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในรูปภพ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๑๐๐)

^{๖๔} อรูปราคะ คือ ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในอรูปภพ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๑๐๐)

^{๖๕} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๓.

๑.๕ วิปัสสนาภาวนา

๑.๕.๑ ความหมาย

วิปัสสนา แปลว่า ปัญญาหยั่งรู้ หยั่งเห็น เห็นแจ้งโดยประการต่าง ๆ ในสภาวะลักษณะ รูปธรรมและนามธรรมตามความเป็นจริงว่า สภาวะธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ตัวตน เรา เขา ไม่อยู่ในบังคับบัญชา

คัมภีร์ธรรมสังคณีให้ความหมายไว้ว่า กตมา ตสฺมี สมเย วิปัสสนา โหติ ยา ตสฺมี สมเย ปญญา ปชานนา วิจโย ปวิจโย ฌมฺมวิจโย สลฺลภุขณา อุปฺลภุขณา ปจฺจุปฺลภุขณา ปณฺทิจฺจํ โภสฺสํ เณปฺญญํ เวทฺทพฺยา จินฺตา อุปฺปริกฺขา ภูริเมธา ปริณายิกา วิปัสสนา สมฺปชฺญญํ ปญญา ปญฺญินฺทริยํ ปญญาพลํ ปญญาสตฺถํ ปญญาปาสาโท ปญญาอาโลโก ปญญาโอภาโส ปญญาปชฺโชโต ปญญาเรตฺนํ อโมโห ฌมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐา อโย ตสฺมี สมเย วิปัสสนา โหติ.^{๖๖}

วิปัสสนาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นโณน คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนรัตนะ ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า วิปัสสนา ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น^{๖๗}

คัมภีร์อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคให้ความหมาย ว่า วิปัสสนา คือ การเห็นแจ้ง หรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง มีบทบาทลิวีเคราะห์ว่า อนิจจาทิวเสน วิวิเรน อากาเรน ฌมเม ปสสตีติ วิปัสสนา^{๖๘} ปัญญาใด ย่อมเห็นสังขตธรรมมีขันธเป็นต้น ด้วยอาการต่าง ๆ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น ฉะนั้น ปัญญา นั้น ชื่อว่า วิปัสสนา

อรรถกถามัชฌิมนิกายอธิบายว่า วิปัสสนา คือการพิจารณาเห็นลักษณะของสภาวะธรรมที่ปรากฏ ๗ ประการ คือ

- ๑) อนิจจานุปัสสนา พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
- ๒) ทุกขานุปัสสนา พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์
- ๓) อนัตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน
- ๔) นิพพิทานุปัสสนา พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย
- ๕) วิราคานุปัสสนา พิจารณาเห็นความคลายกำหนัด
- ๖) นิโรธานุปัสสนา พิจารณาเห็นความดับกิเลส
- ๗) ปฏินิสสัคคานุปัสสนา พิจารณาเห็นความสลัดทิ้งกิเลส^{๖๙}

^{๖๖} อภ.สง. (บาลี) ๓๔/๕๕/๓๐.

^{๖๗} อภ.สง.(ไทย) ๓๔/ ๕๕/๓๖.

^{๖๘} ชุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๑๕๕/๓๒๘ ,อภ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๐๐/๑๐๐.

^{๖๙} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๖๕/๑๖๙.

คัมภีร์อภิธรรมัตถวิภาวินีได้อธิบายไว้ว่า “อนิจจาทีวิวิธการโต ทสฺสนตเถน วิปสฺสนาสงขา ตานญฺจ” แปลว่า ที่เรียกว่าวิปัสสนา เพราะอธิบายว่าเห็นโดยอาการต่างๆ มี ความไม่เที่ยง เป็นต้น^{๗๐}

ในหนังสือพุทธธรรม อธิบายว่า วิปัสสนา แปลว่า การเห็นแจ้ง หรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง หมายความว่าข้อปฏิบัติต่างๆ ในการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้ง รู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อ สภาวะของมัน คือให้เข้าใจตามความเป็นจริง หรือตามที่สิ่งเหล่านั้นมันเป็นของมันเอง (ไม่ใช่เห็นไป ตามที่เราวาดภาพให้มันเป็นด้วยความชอบความชัง ความอยากได้ หรือความชดใจของเรา) รู้แจ้งชัด เข้าใจจริง จนถอนความหลงผิดรู้ผิดและยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ถึงขั้นเปลี่ยนท่าที่ต่อโลกและชีวิตใหม่ ทั้งท่าที่แห่งการมอง การรับรู้ การวางจิตใจ และความรู้ สึกทั้งหลาย ความรู้ความเข้าใจถูกต้องที่เกิด เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในระหว่างการปฏิบัตินั้น เรียกว่า ญาณ มีหลายระดับญาณสำคัญในขั้นสุดท้ายเรียกว่า วิชชา เป็นภาวะตรงข้ามที่กำจัดอวิชชา คือความหลงผิดไม่รู้แจ้งไม่รู้จริงให้หมดไป ภาวะจิตที่มีญาณ หรือวิชชานั้น เป็นภาวะที่สุขสงบผ่อนคลายและเป็นอิสระ เพราะลอยตัวพ้นจากอำนาจครอบงำของ กิเลส เช่น ความชอบความชัง ความติดใจและความชดใจเป็นต้นไม่ถูกบังคับหรือชักจูงโดยกิเลส เหล่า นั้น ให้มองเห็นหรือรับรู้สิ่งต่าง ๆ อย่างบิดเบือน จนพาความคิดและการกระทำที่ติดตามมาให้ หันเหินไปและไม่ต้องเจ็บปวดหรือเร่าร้อนเพราะถูกบีบคั้นหรือต่อสู้กับกิเลสเหล่านั้น ญาณและวิชชา จึงเป็นจุดมุ่งของวิปัสสนา เพราะนำไปสู่วิมุตติ คือความหลุดพ้นเป็นอิสระที่แท้จริงซึ่งยั่งยืนถาวร ท่าน เรียกว่า สมุจเฉตนิโรธ หรือสมุจเฉตวิมุตติ แปลว่า ดับกิเลส หรือหลุดพ้นโดยเด็ดขาด^{๗๑}

สรุปว่า วิปัสสนาภาวนา คือ การเห็นประจักษ์แจ้งพระไตรลักษณ์ในรูปที่เห็น อาการที่ เคลื่อนไหว ใจที่คิด เป็นต้น เป็นวิธีการปฏิบัติให้เข้าถึงสภาวะดับ สงบเย็น(นิพพาน)ได้^{๗๒} ถ้าต้องการ สุขแท้ สุขถาวรที่ไม่กลับมาทุกข์อีกก็ต้องดำเนินไปตามหนทางนี้เท่านั้น ไม่มีทางอื่น^{๗๓} เป็นข้อปฏิบัติ ต่างๆในการอบรมปัญญาให้เข้าใจตามความจริง ไม่ใช่เห็นตามที่เราวาดภาพให้เป็นด้วยความชอบ ความชัง ความอยากได้ หรือความชดใจของเรา รู้แจ้งชัดเข้าใจจริง จนถอนความหลงผิด และยึดติด ในสิ่งทั้งหลายได้ ถึงขั้นเปลี่ยนท่าที่ต่อโลกและชีวิตใหม่ ความรู้ความเข้าใจถูกต้องที่เกิดเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ มีความสุขสงบผ่อนคลายและเป็นอิสระ เพราะพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลสที่สุดคือนำไปสู่ความหลุด พ้นที่แท้จริงซึ่งยั่งยืนถาวร(สมุจเฉตวิมุตติ)^{๗๔}

^{๗๐} ธนิต อยู่โพธิ์, **วิปัสสนานิยม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย , ๒๕๔๐), หน้า ๓๗๘.

^{๗๑} พระราชวรมุนี. **พุทธธรรม**. พิมพ์ที่ บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด: พ.ศ. ๒๕๒๙ หน้า๑๖-๑๗

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘,ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๗๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๓/๗๕๙.

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต),**พุทธธรรม**, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕),หน้า ๓๐๖.

๑.๕.๒ วิปัสสนาปัญญาเกิดจากการเจริญสติปัฏฐาน ๔

วิปัสสนาปัญญา คือ ความรู้แจ้งในสติปัฏฐานทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต และสภาพธรรมที่ปรากฏโดยความเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ในคัมภีร์อรรถกถาแสดงไว้ว่า ยสฺมา ปน กายเวทนาจิตตธมฺเมสุ กณฺหิ ธมฺมํ อนามสฺติวาทา วา วา นาม นตฺถิ.ตสฺมา เตปิ อิมินาว มคฺเคน โสภปริเทเว สมตฺถิกนฺตาทิ เวทิตพฺพา.^{๗๕}

“อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าภวานาย่อมไม่มี โดยมีได้กำหนดธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในกองรูป เวทนา จิต และสภาพธรรม ดังนั้นควรทราบไว้ แม้สันตติอำมาตย์และนางปฎาจารย์เหล่านั้น ได้ล่วงพ้นความเศร้าโศกและความคร่ำครวญ ด้วยหนทางนี้”^{๗๖}

การเจริญวิปัสสนา คือ การใคร่ครวญธรรม หมายถึง การเพ่งพินิจพิจารณาเห็นธรรม โดยความเป็นไตรลักษณ์^{๗๗} ตามเป็นจริง แต่ที่เราไม่เห็นรูป-เห็นนามตามความเป็นจริง (โดยความเป็นไตรลักษณ์) ได้โดยง่ายนั้น ก็เพราะว่ามีธรรม ๓ ประการเป็นเครื่องขวางกั้นไว้ คือ สันตติปิดบังอนิจจัง อริยาบถปิดบังทุกข์ ขนสัจญาปิดบังอนัตตา^{๗๘}

๑) สันตติปิดบังอนิจจัง สันตติ หมายถึงการเกิดขึ้นติดต่อกันของรูปและนามอย่างรวดเร็ว คือความสืบทอดแห่งกรรม ฤดู จิต อาหาร ตัวอย่างที่เข้าใจได้ง่าย เช่น ขนเก่าหลุดล่องไป ขนใหม่เกิดขึ้นแทน ความคิดเก่าดับไปความคิดใหม่มาแทน มาปิดบังไม่ให้เห็นความเป็นอนิจจัง จึงเป็นเครื่องปิดบังไม่ให้เห็นความไม่เที่ยงของนามและรูป ทำให้เห็นเหมือนกับว่า นามและรูปนี้ยังมีอยู่เรื่อยๆ ไป เมื่อเห็นความจริงของนามและรูปไม่ได้ก็เกิดความสำคัญผิดในนามรูปว่า “เป็นของเที่ยง” เรียกว่า นิจจวิปลาส

๒) อริยาบถปิดบังทุกข์ คือ การเปลี่ยนอริยาบถมาปิดบังทุกข์ ตัวอย่าง เช่น เมื่อเราเดินเมื่อยเราก็เปลี่ยนเป็นนั่ง นั่งเมื่อยก็เปลี่ยนเป็นนอน ทำให้คิดว่าชั้น ๕ ของเราเป็นสุข การที่ไม่ได้พิจารณาอริยาบถจึงไม่เห็นความจริงของนามและรูปว่า มีทุกข์เบียดเบียนบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา เมื่อไม่เห็นทุกข์ก็เข้าใจว่าเป็นสุข เรียกว่า “สุขวิปลาส” สำคัญว่า นามรูปเป็นสุขเป็นของดีด้วยอำนาจของความเห็นผิด เป็นปัจจัยแก้ตัณหาทำให้ปรารถนาดีนรนไปตามอำนาจของตัณหาที่อาศัยนามรูปเกิดขึ้น เพราะเหตุที่ไม่ได้พิจารณาอริยาบถ จึงทำให้ไม่เห็นทุกข์และทำให้ “สุขวิปลาส” เกิดขึ้น

๓) ขนสัจญาปิดบังอนัตตา ขนสัจญา แปลว่าความสำคัญว่าเป็นกลุ่มก้อน คือความ สำคัญผิดของสภาวะธรรมที่รวมกันอยู่เป็นกลุ่มเป็นก้อนของชั้น ๕ ว่าเป็นตัวเป็นตน และสำคัญว่ามีสาระแก่นสาร จึงทำให้ไม่สามารถเห็นความแยกกันของรูปนามเป็นคนละอย่างได้ เมื่อไม่สามารถกระจายความเป็นกลุ่มเป็นก้อน คือขนสัจญาให้แยกออกจากกันได้ จึงไม่มีโอกาสที่จะเห็นความไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตนได้ ทำให้หลงยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน แต่แท้จริงแล้วเป็นเพียงธาตุต่างๆ ประกอบขึ้นเป็นคน ถ้าแยก

^{๗๕} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๖๒.

^{๗๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวงศ์. นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐. หน้า ๓๐.

^{๗๗} อัง.สตตก.อ. (บาลี) ๓/๒๐/๑๖๕, อัง.สตตก.ฎีกา. (บาลี) ๓/๒๐/๑๙๒.

^{๗๘} ดูใน อัง.สตตก.ฎีกา. (บาลี) ๑/๓๔๑.

ออกแล้วไม่มีความเป็นคนเลย ต่อเมื่อรวมกันเข้าจึงสมมติชื่อว่าเป็นสิ่งนั้น สิ่งนี้ นี่คือสิ่งที่เรียกว่าขน
สัญญา ที่เข้ามาปิดบังปัญญาไม่ให้เห็นความเป็นอนัตตาของสรรพสิ่งทั้งปวง เมื่อไม่เห็นอนัตตา วิปัสสนา
ที่เรียกว่า “อตตวิปัสสนา” คือความสำคัญผิด คิดว่าเป็นตัวเป็นตน หรือเป็นเราก็ก่ต้องเกิดขึ้นและเป็น
ปัจจัยแก้ตัณหา^{๗๙}

วิธีทำลายเครื่องปิดบังไตรลักษณ์ทั้ง ๓ ประการนี้ได้มีอยู่เพียงทางเดียวเท่านั้น คือปฏิบัติตาม
หลักสติปัฏฐาน ๔ นอกจากนี้ไม่มีทางอื่นใดอีกเลย^{๘๐} สติปัฏฐาน ๔ เท่านั้นที่สามารถทำลายวิปัสสนา
และทำให้เกิดวิปัสสนาปัญญาเห็นความจริงของรูปนามที่เป็นไตรลักษณ์ได้ ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ จึง
กล่าวได้ว่าวิปัสสนาและสติปัฏฐานเป็นสิ่งเดียวกันโดยความเป็นเหตุเป็นผลกับ คือ วิปัสสนาญาณจะมี
ขึ้นไม่ได้โดยหากขาดกระบวนการพิจารณาธรรมตามแนวสติปัฏฐาน ๔

อีกนัยหนึ่ง วิปัสสนา หมายถึงเห็นตามเหตุ ตามการณ ด้วยปัญญาตามความเป็นจริง^{๘๑} แต่ที่
มนุษย์เห็นผิดไปจากความเป็นจริงนั้นก็เพราะวิปัสสนาธรรม ๓ ประการ คือ ทิฏฐิวิปัสสนา(ความเห็นผิด)
จิตตวิปัสสนา(รู้ผิด) และสัญญาวิปัสสนา(จำผิด) องค์ของวิปัสสนา มี ๔ คือ

๑) สุภวิปัสสนา สำคัญผิดว่ารูปสังขารเป็นของสวยงาม

๒) สุขวิปัสสนา สำคัญผิดว่ารูป-นามเป็นสุข

๓) นิจจวิปัสสนา สำคัญว่ารูป-นามเที่ยง

๔) อตตวิปัสสนา สำคัญว่ารูป-นามเป็นตัวตน^{๘๒}

วิปัสสนาธรรมนี้เกิดขึ้นเพราะไม่ได้กำหนดรู้ความจริงของรูป-นาม การที่จะละวิปัสสนาธรรมนี้
ได้ก็โดยการกำหนดนามรูปตามนัยของสติปัฏฐาน ๔ เท่านั้น ในคัมภีร์อรรถกถา^{๘๓} กล่าวว่า สติปัฏฐาน
๔ มุ่งแสดงการละหรือ ทำลายวิปัสสนาธรรมทั้ง ๔ เป็นหลัก คือ

๑) สุภวิปัสสนา กำจัดได้ด้วยกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ ละความสำคัญผิดว่ารูป-นามเป็น
ของสวยงามเสียได้

๒) สุขวิปัสสนา กำจัดได้ด้วยเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ ละความสำคัญผิดว่ารูป-นามเป็น
สุขเสียได้

๓) นิจจวิปัสสนา กำจัดได้ด้วยจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ ละความสำคัญผิดว่ารูป-นามเป็น
ของเที่ยงเสียได้

๔) อตตวิปัสสนา กำจัดได้ด้วยธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือละความสำคัญผิดว่ารูป-นามเป็น
ตัวเป็นตนเสียได้^{๘๔}

ด้วยเหตุนี้ การเจริญวิปัสสนากับการเจริญสติปัฏฐานจึงเป็นอย่างเดียวกัน โดยความเป็นเหตุ
เป็นผลกัน

^{๗๙} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๓/๒๗๕, วิสุทฺธิ.ฎีกา. (บาลี) ๓/๕๒๒.

^{๘๐} ตูรายละเอียดยใน ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๐๖/๒๕๔.

^{๘๑} ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๓๙๙/๒๔๗.

^{๘๒} ตูรายละเอียดย อง.จ.ต. (ไทย) ๒๑/๔๙/๔๔, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๓๖๖.

^{๘๓} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๖๙.

^{๘๔} ตูรายละเอียดย ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๐๖/๒๕๔, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๓๖๑.

สรุปท้ายบท

พระพุทธศาสนาสายตั้งเดิมถูกเรียกว่าเถรวาท ตั้งแต่เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน พระสงฆ์องค์ครองหัตถ์มีพระมหากัสสปะเถระเป็นประธาน และพระสงฆ์ อื่นๆอีก ๕๐๐ รูป ได้กระทำสังคายนา ร้อยกรองพระธรรมวินัย ประมวลหลักธรรมวินัยที่ถูกต้องไว้เป็นข้อตกลง เป็นแนวทางเดียวกัน เป็นหลักการของพระพุทธศาสนา เพื่อที่จะได้เป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติ หลักในการตัดสินว่า อะไรเป็นธรรม อะไรเป็นวินัย หากมีความแปลกปลอมเกิดขึ้นมาในยุคหลัง ก็จะสามารถกลับไปหาความจริงแท้ของพระธรรมวินัยได้ จากที่ท่านได้ประมวลเอาไว้ในปฐมสังคายนานั้น

พระพุทธศาสนาเถรวาทมุ่งตอบปัญหาที่ว่า ทำอย่างไรเราจึงจะเข้าถึงความพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง ด้วยการปฏิบัติให้เห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มองโลกตามความเป็นจริง คนทั้งหลายมักมองข้ามเรื่องความพ้นทุกข์ แต่มุ่งความสนใจไปที่การแสวงหาความสุข เพราะไม่รู้ความจริงว่า ร่างกายจิตใจนี้เป็นกองทุกข์แท้ๆ ไม่มีทางทำให้เกิดความสุขถาวรได้จริง ยิ่งดิ้นรนแสวงหาความสุข หรือหลีกเลี่ยงความทุกข์มากเพียงใด จิตใจก็ยิ่งมีภาระและความทุกข์มากขึ้นเพียงนั้น เพราะไม่ว่าจะดิ้นรนเพียงใด ความสุขที่ได้มาก็ไม่เคยเต็มอิ่ม หรือมีฉะฉานก็จืดจางไปอย่างรวดเร็วเสมอ ความสุขเหมือนสิ่งของที่รอการไขว่คว้าช่วงชิงอยู่ข้างหน้า เหมือนจะไขว่คว้าได้ แต่ก็หลุดมือไปรออยู่ข้างหน้าต่อไปอีกทุกครั้ง เป็นเครื่องยั่ววนและเร่งเร้าให้เกิดการดิ้นรนอยู่ตลอดเวลา แท้จริงความสุขที่พวกเราเที่ยวแสวงหานั้นเป็นเพียงภาพลวงตาที่ไขว่คว้าไม่ถึง เรามักคิดว่า ถ้าได้สิ่งนั้น ถ้ามีสิ่งนี้ ถ้าไม่เจอสิ่งโน้นก็มีความสุข ไปหลงใหลว่าทรัพย์สินเงินทอง ชื่อเสียง ยศอำนาจ ความสนุกสนาน ความออร่อย คือตัวความสุข เราเอาแต่ดิ้นรนแสวงหาความสุขสนุกสนาน โดยไม่รู้จักความสุขที่แท้จริง

มีแต่พระพุทธศาสนาเท่านั้นที่สามารถตอบปัญหาเรื่องความทุกข์ สาเหตุที่แท้จริงของความทุกข์ และวิธีปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์ได้ เพราะเมื่อเรารู้แจ้งทุกข์แล้ว จึงจะเข้าถึงความพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง ด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ทำอริยมรรค อริยผลให้สมบูรณ์ เมื่อนั้นก็จะได้พบกับความสุขเต็มบริบูรณ์ทันทีในปัจจุบันชาตินี้ ไม่ต้องรอชาติหน้า

คำถามท้ายบท

๑. ศาสนามีกำเนิดและองค์ประกอบสำคัญอย่างไร
๒. พระพุทธศาสนาเถรวาทมีความเป็นมาอย่างไร
๓. ใจความสำคัญของพระไตรปิฎกมีโครงสร้างอย่างไร จงอธิบาย
๔. เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาเถรวาทคืออะไร มีแนวทางเข้าถึงได้ด้วยวิธีการใด จงอธิบาย
๕. การเจริญสติปัฏฐาน ๔ มีความเกี่ยวเนื่องกับการเจริญวิปัสสนาอย่างไร จงอธิบาย

เอกสารอ้างอิงประเภท

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, ๒๕๐๐.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติ ๕๐ ปีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา**.
กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,โรงพิมพ์วิญญาน,๒๕๓๒.
- _____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และโรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย . **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- คุณ โทชน์,รศ. **ศาสนาเปรียบเทียบ** . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗.
- ฉลาด บุญลอย. **ประวัติวรรณคดีบาลี** . พระนคร ; มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖.
- ธนิต อยู่โพธิ์, **วิปัสสนาญาณ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๐
- พระญาณวโรดม (ประยูร สนตงกูโร), **ศาสนาต่าง ๆ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘)
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ),**วิปัสสนาญาณ เล่ม ๑**. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙,M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวงศ์. นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐.
- พระเทพดิลก(ระแบบ ฐิตญาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**.พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย,๒๕๔๒.
- พระพรหมคุณาภรณ์(ประยุทธ์ ปยุตโต). **พระไตรปิฎก: ลिंगที่ชาวพุทธต้องรู้**. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, ๒๕๕๐.
- _____. **พุทธธรรม**, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕
- พัฒน์ เฟื่องผลา. **บาลีสันสกฤตในภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๗
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมไทย**. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖.
- สุจิตรา (อ่อนค้อม) รมรื่น. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๐.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ,**ประวัติศาสตร์ศาสนา** ,กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรพิทยากาพิมพ์ , ๒๕๓๘)
- _____. **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,๒๕๔๑
- เสถียร พันธรั้งซี, **ศาสนาเปรียบเทียบ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา ๒๕๑๖)
- เสถียร โพธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สื่อการค้า (แผนกการพิมพ์), ๒๕๒๒.